

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСВІДОМОСТІ ЖИТЕЛІВ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ В ТРАНСФОРМУЮЧОМУ СУСПІЛЬСТВІ

FEATURES OF LEGAL AWARENESS OF A RESIDENTS OF THE UKRAINIAN VILLAGE IN TRANSFORMAL SOCIETY

Бровко Н.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії,*

*теорії держави і права та державного будівництва
Білоцерківського національного аграрного університету*

Стаття присвячена аналізу правосвідомості жителів сільської місцевості в Україні. Встановлено, що на стан свідомості селянина впливають суспільно-економічна ситуація в державі, український менталітет, рівень отриманих правових знань, моральні та етичні норми. На сьогодні в державі відсутні заходи, спрямовані на підвищення рівня правової свідомості жителів сільської місцевості, тому слід на державному рівні вживати заходи, спрямовані на подолання правового нігілізму шляхом підвищення правової свідомості.

Ключові слова: правосвідомість, свідомість, підвищення правосвідомості, свідомість жителів сільської місцевості.

Статья посвящена анализу правового сознания жителей сельской местности Украины. Установлено, что на сознание жителя села влияют социально-экономическая ситуация в государстве, украинский менталитет, уровень полученных правовых знаний, моральные и этические нормы. Сегодня в государстве не обращается должное внимание на формирование и повышение уровня правосознания граждан. Поэтому следует принимать меры, направленные на борьбу с правовым нигилизмом путем повышения правового сознания жителей сельской местности.

Ключевые слова: правосознание, сознание, повышение правосознания, сознание жителей сельской местности.

This article about the category of legal awareness of a resident of the Ukrainian village. It is established that his state of consciousness is influenced by situation in the country, the Ukrainian mentality, the level of legal knowledge, moral and ethical standards. The state does not pay attention to the development and improvement of legal awareness of citizens. It is necessary to approve the general concept of formation of legal awareness and legal culture of a resident of the Ukrainian village and to develop measures to achieve this goal at the national level.

Key words: legal consciousness, consciousness, raising consciousness, consciousness of a residents of the village.

Постановка проблеми. Процес розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної соціально орієнтованої держави Україна пов'язаний із становленням громадянського суспільства, що передбачає істотну трансформацію світоглядних орієнтацій та самосвідомості народу. Значна кількість науковців вважають жителів сільської місцевості носіями українського національного генетичного коду та впевнені, що саме вони являються рушієм процесів національного розвитку. Тому проблема дослідження правової свідомості українців, які проживають у сільській місцевості, на сьогодні є досить актуальною, викликає зацікавлення та потребує глибокого філософсько-правового аналізу.

Стан дослідження. Проблема правової свідомості розглядалась багатьма науковцями в різні періоди та з позицій різних дисциплін. Починали досліджувати категорію правосвідомості такі науковці, як М.М. Алексєєв, М.А. Бердяєв, І.А. Ільїн, Б.А. Кістяківський, П.І. Новгородцев, Л.І. Петражицький, В.С. Соловійов, П.А. Сорокін. В радянський час категорія правосвідомості досліджувалась у працях С.С. Алексєєва, К.Т. Бельського, Г.Х. Єфре-

мова, Н.І. Козюбри, В.М. Кудрявцева, О.А. Лукашевої, М.І. Матузова, В.А. Сапуна, І.Е. Фарбера, В.А. Щегорцова. Звертались до цієї проблематики і українські науковці, такі як В. Головченко, С. Бобровник, Г. Балюк, В. Копейчиков, В. Котюк, Є. Назаренко, В. Оксамитний, М. Орзіх, В. Селіванов, В. Сіренко, В. Тацій. Але у своїй більшості це питання розглядається з позиції теорії держави і права та присвячено правосвідомості суспільства, тоді як питання правосвідомості жителів сільської місцевості залишалось не дослідженим.

Метою статті є здійснення філософсько-правового аналізу феномену «правосвідомості» жителів сільської місцевості в Україні в трансформуючому суспільстві, з'ясування їх особливості та виявлення сутнісних ознак.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні різноманіття визначень категорії «правосвідомість» вражає. У контексті побудови в Україні правової держави ми погоджуємось із визначенням, що сформульоване Е. Соловійовим. На його думку, правосвідомість – це орієнтація на ідеал правової держави, який має безумовний характер і вже в даний

момент визначає практичну поведінку людини як громадянина [1, с. 112].

Українське суспільство досить неоднорідне. В Україні 460 міст, 885 селищ міського типу і 28 385 сільських населених пункти. Станом на 1 січня 2016 року в Україні налічувалось 42 760 516 жителів, із них 29 584 952 становить міське населення та 13 175 564 – це жителі сільської місцевості [2]. Таким чином, значна кількість населення живе саме в сільській місцевості, що становить 30,81% від усього населення країни та дає право говорити про те, що ця кількість може бути рушійною силою в побудові громадянського суспільства та правової держави.

Зниження рівня життя та соціального захисту жителів сільської місцевості, майнова нерівність у суспільстві, безробіття, відсутність стабільності та впевненості в завтрашньому дні призводить до розчарувань громадян у діях влади, тягне за собою деформацію їх правової свідомості. Ситуація, що склалась у державі, свідчить про те, що рухаючись до побудови незалежної держави, прагнучи розвитку ринкових відносин, влада не враховувала особливості ментальності жителів сільської місцевості, які значно впливають на формування їх правової свідомості.

Правосвідомість селян часів Київської Русі формувалась під впливом візантійського права. Значний вплив на правосвідомість здійснювала церква, яка проголошувала рівність усіх перед Богом. У цілому православ'я та релігія мали значний вплив на правосвідомість селян та закладали уявлення про добро, справедливість, рівність, моральність. Поняття закону та прав було складовою частиною правосвідомості того часу.

Конституція Пилипа Орлика демонструє процес становлення в суспільній правосвідомості уявлень про різноманітні норми життєдіяльності. Яскравим прикладом можуть бути норми, що існували на Запорізькій Січі. Право було неписаним, оскільки козаки вважали, що будь-які писані закони обмежують їх свободу. Правосвідомість козаків була пронизана ідеями волі, рівності, демократизму та справедливості.

За часів Радянського Союзу сформувалась «маргінальна правосвідомість», «міжцивілізаційна правосвідомість», або, як зазначає у своїх працях Ю. Калиновський, «порубіжна правосвідомість українства», яка дозволяла українцям зрозуміти й прийняти інші світоглядні системи [3, с. 64].

У свідомості жителя сільської місцевості наявні почуття патріотизму, національної гідності, відповідальності, повага до прав та свобод інших народів, визнання самоцінності української культури та мови. Якщо вести мову про правосвідомість українських селян у період соціальної трансформації, то вона є досить суперечливою. У ній відображаються як нові цінності, які тільки формуються, такі як свобода, рівність, справедливість, так і старі, які глибоко вкорінились у суспільній свідомості та несуть у собі застаріле тоталітарне минуле, з його

поглядами і уявленнями на вищевказані цінності. Правовий нігілізм – це те, що переважно панує у свідомості сучасних селян, гальмуючи розбудову сучасного правового та демократичного суспільства [4, с. 47].

Система правової соціалізації, що діє в суспільстві на декількох рівнях, визначає відносини людини і права. На соціальному рівні правова система впливає на індивіда за допомогою демонстрації поваги до права і закону офіційною владою. На особистісному рівні домінує неусвідомлене копіювання базових цінностей права, що дозволяє ідентифікувати себе з певною культурою і суспільством. Внутрішньоособистісний механізм правової соціалізації містить у собі потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, самосвідомість (мотиви, настанови, цілі), національні традиції, історичний досвід попередніх поколінь, що визначають поведінку і діяльність людини в соціальному середовищі.

Формування правосвідомості жителів сільської місцевості відбувається в процесі соціалізації на декількох рівнях. На першому відбувається повага особи до закону, усвідомлення його ролі та значення для держави та власне для себе. Людина завжди повинна мати приклад для наслідування, і в даному випадку мова йде про приклад, який йде від органів влади та посадовців. Тут формуються правові ідеї. На цей процес впливає суспільна правосвідомість, правовий менталітет та правова культура. На наступному рівні відбувається наслідування базових цінностей права, що дозволяє ідентифікувати себе з певною культурою і суспільством. Відбувається формування правових цінностей, які ляжуть в основу індивідуальної правосвідомості, тобто певні ідеали, уявлення людини про належну поведінку та її результат. Це впливає на формування ціннісних орієнтацій. І наостанку можна спостерігати те, що визначатиме поведінку особи в соціальному середовищі. Мова йде про потреби селянина, його інтереси, ціннісні орієнтації, самосвідомість тощо. Формується правова установка, яка передуює діянню та вчинку.

Дещо по-іншому зобразив цей процес американський психолог Лоуренс Кольберг. Він визначив що етапи морального розвитку людини пов'язані з формуванням правосвідомості. Такими етапами він назвав передконвенціональний етап (чи доморальний), на якому дитина вчиться виконувати вимоги дорослих, адаптується до сімейних реалій, «вчиться» системі обміну за схемою: виконання вимог в обмін на блага; конвенціональний етап (чи моральний), на якому формується моральна та правова свідомість індивіда у вигляді шкали цінностей про позитивне та негативне; етап формування морально-правової автономії особистості, коли людина здатна самостійно оцінювати події та вчинки як правові або неправові, моральні або аморальні, а також регулювати свою поведінку самостійно на основі власних знань і громадянської позиції [5, с. 124]. Не дивлячись на те, що, з одного боку, в правосвідомості українців панує бажання жити краще, прагнути до цього та вживати певних

заходів, з іншого боку, вони досить скептично відносяться до правових норм. Тому правосвідомість українців більш орієнтована на традиції і звичаї як засіб збереження своєї національно-культурної ідентичності, ніж на позитивне право.

Українське селянство центрального регіону України має особливості в правосвідомості в порівнянні з мешканцями заходу і сходу України. Так, у них панує східноєвропейська свідомість, оскільки вони історично були пов'язані з росіянами. Українська інтелігенція в переважній більшості була селянською за походженням, тому вірила в Того, хто звільнить народ та покращить життя. Ще однією особливістю правосвідомості українців є схильність до захоплення та піднесення, однак після першої невдачі зневірюються в можливості остаточного успіху і так само швидко переходять до стану повної розпуки та цілковитого знеохочення до подальшої праці [6, с. 96].

Правосвідомість – це форма суспільної свідомості. Це складне утворення, яке існує у формі правосвідомості особистості, соціальних груп і суспільства. Суспільна правосвідомість із часом трансформується на новий рівень, який передбачає глибоке усвідомлення як національних прав та свобод, так і індивідуальних життєвих пріоритетів. Фактично суспільна правосвідомість є однією з форм національної самосвідомості з усіма її недоліками та перевагами [7, с. 14].

Найглибше правосвідомість проявляє себе в повсякденній (буденній) правосвідомості, яка має прояв уявлень і почуттів про право, переконання в їх корисності та необхідності для суспільства та особи. Індивідуальна правосвідомість селянства бере свій початок із національної свідомості. Говорячи про індивідуальну правосвідомість українського селянина, зазначимо, що це певне ціннісне утворення, в якому цінності людини виступають як якості (засіб), що набувають своєї значимості в правовій взаємодії.

Людина є носієм правової свідомості, її буття тісно пов'язане із соціумом, в якому діють соціальні норми, тому вона повинна дотримуватись цих норм. Цінність індивідуальної правосвідомості полягає в тому, що вона відображає правову реальність, виявляючи цінність тих чи інших правових явищ. У подальшому, маючи правові знання, цінності, оцінки, ціннісні орієнтації, правові установки та правові орієнтації, людина вже може правильно та реально оцінити правову дійсність та здійснити певний вольовий акт.

Погоджуємось із думкою про те, що індивідуальна правосвідомість є відносно самостійним елементом у структурі власне правосвідомості, яка формується під впливом суспільної і групової правосвідомості. У результаті індивідуальна правосвідомість містить у собі ознаки перших двох видів правової свідомості та виявляє індивідуальні властивості [8]. У структурі індивідуальної свідомості до категорії духовних відносяться правові цінності, оскільки вони не підлягають будь-яким вимірам чи оцінкам, тобто відно-

сяться до сфери належного та необхідного, що має робити людина, вони є одним із структурних елементів правосвідомості, яким належить провідна роль у формуванні ціннісних орієнтацій.

Що стосується проявів політичної культури серед жителів сільської місцевості, то в різних регіонах України вона неоднакова. Жителі центрального, східного та західного регіонів мають різні погляди щодо участі України у СНД, її взаємостосунків із Російською Федерацією, статусу державної мови тощо. По-різному тут репрезентований ідеологічний спектр партій, громадських організацій та рухів, неоднакова залученість населення в політичне життя.

Так, для Центральних регіонів України характерним є відносно помірний характер політичних процесів. Дані соціологічних опитувань показують, що виборці цього регіону в переважній більшості підтримують необхідність більш тісних економічних зв'язків із Росією, виявляючи сумнів щодо більш тісної політичної та військової інтеграції. Серед населення переважає думка, що Україна і Росія повинні існувати як дві дружні, але окремі держави. Більш ніж у будь-якому з інших місць, українці і росіяни, що мешкають у цьому регіоні, традиційно схильні до консенсусу з основних політичних і соціальних проблем.

Що ж до західного регіону, тут активно висловлюються за незалежність України, входження її до європейського простору, побудову стосунків з європейськими державами, наголошують на важливості української мови як державної, вболівають за Україну як державу, готові віддано захищати її незалежність та суверенітет.

Висновки. Правосвідомість жителів сільської місцевості – це складне явище, яке потребує детального та ґрунтовного аналізу. Вона є не стільки усвідомленням чинних законів самою особою, але містить у собі здатність судити про право, піддавати його оцінці, критиці та перегляду. Основу правосвідомості становлять почуття власної гідності, здатність до самозобов'язування і самоврядування, взаємна повага і довіра громадян один до одного, до влади, а влади – до громадян. Інакше кажучи, практичний рівень правосвідомості прагне оцінити чинні закони із позиції їх відповідності моральності та справедливості, а теоретичне правове мислення розглядає чинне право з позиції його відповідності правовому ідеалу, його соціальному і політичному змісту. Тому слід прагнути, аби ті компоненти, які лежать в основі правосвідомості як явища, знайшли своє відображення в індивідуальній правосвідомості кожного сільського жителя. Для цього необхідно вживати заходи, які спрямовані на підвищення рівня правової свідомості: в Україні слід затвердити загальну концепцію формування правової свідомості і правової культури громадян, зокрема жителів сільської місцевості, а також розробити заходи для реалізації цієї мети шляхом розвитку правової освіти і правового виховання населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соловьев Э.Ю. И. Кант: взаимодополнительность морали и права [Текст] / Э.Ю. Соловьев. – Москва : Наука, 1992. – 216 с.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2016/zb_nas_15.pdf.
3. Калиновський Ю.Ю. Вплив ментальності та історичних традицій на правосвідомість українського суспільства / Ю.Ю. Калиновський // Наук. зап. Харків. військ. ун-тету. Соціальна філософія, психологія. – Х. : ХВУ, 2003. – Вип. 3(18). – С. 64.
4. Сушицкая Н.В. Правосознание граждан Украины: состояние и направления развития / Н.В. Сушицкая // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25(64). – № 1. – 2012. – С. 46–52.
5. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків : Право, 2009. – 208 с.
6. Чижевський, Д. Філософія і національність / Д. Чижевський // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 10. – С. 94–101.
7. Дзьобань О.П. Свобода і право: філософські аспекти осмислення / О.П. Дзьобань // Матеріали междунар. Інтернет-конференції «Наука и технологии: шаг в будущее», 27.02 – 05.03.2009 г., Прага (Чехия). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/Page_ru.
8. Фабрика Ирина Владимировна. Аксиологическая сущность правосознания личности: теоретический аспект : теоретический аспект : диссертация... кандидата юридических наук : 12.00.01 / И.В. Фабрика. – Челябинск, 2007. – 203 с.